

жења. Догађаји од 14. августа до 30. септембра сачињавају први период борбених дјејстава Брјанског фронта. 1. октобра почео је други период. Хитлер је узео Кијев, те је све снаге бацио на средњи фронт, рачунајући да рејон Брјанск — Орјол представља најпогоднију одскочну даску за освајање Москве. Користећи Гудеријана, писац пише о катастрофалном опадању морала код њемачке војске. Јерјоменко, поред тога, открива и неке фалсификоване чињенице које Гудеријан износи у својим мемоарима о 50. совјетској армији на Брјанском фронту, цитирајући самог писца, и откривајући противрјечности у излагању.

У седмој глави мемоара Јерјоменко описује припреме за контраофанзиву IV ударне армије под Москвом, која је у времену од 9. I до 5. II 1942. извела двије операције: торопецку и велишку, прешавши у току 22-дневног наступања 250—300 км.

Јерјоменко у другом дијелу књиге („Против фалсификовања историје II свјетског рата“) чињенички открива фалсификате њемачких генерала о биткама у којима је и сам Јерјоменко учествовао: на западном правцу и при одбрани Стаљинграда. Он подвргава немилосрдној критици гледишта Гудеријана, Манштајна, Дера, Типелскирха, Мелентина и других, који, као окорјели милитаристи, нијесу у стању да схвате да је рат на источном фронту изгубљен законито а не — као што они интерпретирају — због Хитлерових грешака и неких других, у суштини „метафизичких разлога“.

Мемоари Јерјоменка се појављују као интересантна литература чију важност потенцира одлучујући значај битака које су у њој приказане од стране једног од најчувенијих совјетских команданата у прошлом рату.

Б. Петрановић

ДРАГОВАН ШЕПИЋ: „СУПИЛО ДИПЛОМАТ“

Напријед 1961, Загреб стр. 274

Снажна Супилова личност, која је пуне двије деценије саворијевала у најширем напону политичког активизма, водећи како он сам каже, двије велике опструкције у будимпештанском парламенту, а доцније, борећи се за трансформацију Србије у склопу Југославије у стварању и југословенско-италијанску сарадњу, привлачила је и до сада велики број писаца из редова историчара и публициста. О степену тог интересовања за његову личност и политички рад најрјечитије говори списак књижевности на крају Шепићеве расправе, као и критички претрес и оцјена постојеће литературе о Супилу и (дијелом) питању стварања Југославије, коју писац даје у сажетом предговору. Но, при томе, Шепић дистингвира малобројну литературу искључиво по-

свећену Супилу (Хорват и Богданов), од оне књижевности која обрађује шире подручје генезе и историје југословенског уједињења, у чијим оквирима долази до изражаја и Супилова активност „као амбасадора будуће Југославије.“ С тим у вези, више је него очигледно да се приликом третирања проблема стварања Југославије и не може заобићи Супилова активност као једног од протагониста њеног образовања, али је исто тако евидентно да се под тако широким углом истраживања губе (или бар остају мање видљиве) Супилове интимне преокупације и дилеме, оно што представља у извјесном смислу биографски елемент; мање се прецизно оцртавају његове концепције и политички програм у еволутивној линији сагледан, не види рељефно Супило као дипломата непосредно кроз акције и иницијативе које лично покреће. Отуда је Шепићева намјера да расправу посвети Супиловој дипломатској ангажованости у процесу борбе за стварање Југославије и њеном афирмисању пред представницима великих савезничких сила, да би на тај начин утврдио до којег је степена и како Супило утицао на догађаје, представљала позитивну оријентацију. Оправдање за такву замисао Шепић је налазио и у поменутој чињеници да је искључиво Супилу код нас посвећено недовољно радова, ако изузмемо наведену литературу, која се односи на шири комплекс догађаја, и мемоарске записе (Хинковић, Мештровић и други), а првенствено у откривању нове грађе која уноси више свјетлости у питање Супиловог рада у емиграцији. Што се тиче тих нових извора, мисли се у првом реду на Супилову кореспонденцију, али поред ње и на другу грађу пронађену у архивама Југословенског одбора, Министарства иностраних дјела Краљевине Србије, српског посланика Јована М. Јовановића и члана Југословенског одбора Ива де Ђулија (de Giulli), иначе интимног Супиловог пријатеља и једног од малобројних који су га подржавали у сукобу са већином у Југословенском одбору, на челу са Трумбићем. Не постављајући тако свој рад једино на критичком преиспитивању већ саопштених података у литератури, Шепићева расправа допуњује наше познавање емигрантске фазе Супилове активности, али уједно боље освјетљава амбијент и вријеме у коме су ударани основи уједињењу Југославије.

Шепић не обрађује Супилов претходни рад на стварању српско-хрватске коалиције, као и везе са револуционарном омладином у вријеме балканских ратова, већ се искључиво задржава на Супиловој емигрантској фази од јула 1914. па до његове трагичне смрти 1917. године. Окосницу расправе, пак, представљају Супилове акције управљене на придобијање водећих савезничких кругова за стварање Југославије и проналажење формуле равноправности народа у будућој југословенској државној заједници. Излагање почиње Супиловим одласком из земље после сарајевског атентата. Његов програм првих мјесеци у емиграцији

језгровито је формулисан у ријечима којима је пресрео Трумбића у Венецији: „Југославија, или ништа“. За Супилово схватање независне политичке активности карактеристично је и обавештавање Пашића да је за иностранство сасвим финансијски опскрбљен. Имају ли се у виду заиста мале Супилове потребе и незнатни лични прохтјеви, тај податак о материјалној осигураности добија пуну вјеродостојност. Друга је ствар, међутим, да ли су извјесне Супилове акције и мисије, које су за општу ствар захтијевале велике расходе, биле покривене из нечијег диспозиционог фонда, па и Пашићевог. О томе се Шепић не изјашњава.

Од важности су (иако од раније познати) и подаци о првом састанку хрватских политичара (Трумбић, Супило, И. Мештровић) са српским отправником послова у Риму Михајловићем на коме су изнијети захтјеви да се у случају распада Аустро-Угарске тражи „ослобођење цијелога нашега народа.“ Даље странице Шепићеве расправе испуњавају мисије предузете с циљем да се савезнички амбасадори упознају са југословенским проблемом. Посебно су вриједни пажње разговори Супилови у Бордоу, где се налазила француска влада и цио дипломатски кор, пошто о тој мисији нема исцрпних података ни код Миладе Паулове, нити код Ситона Ватсона и Хорвата. Сличне су вриједности и подаци о његовим разговорима с руским дипломатама Извољским, Гирсом, а доцније са Сазоновом. У меморандумима за Извољског (ове је, међутим, још раније — 1925, објавио Хорват у „Обзору“) Супило излаже своје идеје о будућим односима са Италијом, Мађарском и економским приликама у југословенским земљама. Из докумената које Шепић доноси види се колико је Супило поклањао пажње томе да заинтересује Русију за југословенски проблем, при чему нијесу била толико одлучујућа његова словенска осјећања колико политичка реалност коју он осјећа. Трумбић је према Русији више резервисан, али и код Супила, разумљиво, када представља Јадранско море као „руско море“ Извољскоме, или замишља Русију као мајчицу „која мири“ завађену дјецу, треба разликовати политичку тактику од наводне наивности.

У сусрету са Грејом Супило излаже идеју југословенског уједињења, а у промеморији коју с тим у вези подноси оцртава се већ програм какав ће пред савезничке државнике изнети и Југословенски одбор. Од значаја је да је Супило већ у тој промеморији додирнуо питање односа Срби-Хрвати.

Сусрети Супилови у Нишу са престолонаследником Александром и Н. Пашићем такође су код Шепића разрађени и садрже више података него у досадашњој литератури, посебно код Ватсона.

Послије свих ових мисија, након првог одушевљења, све више у први план избијају модалитети уређења односа у будућој држави. Осим тога, ове мисије јасно откривају кроз богатство презентираних грађе, профил Супила — политичара и дипло-

мате. Митски понесен у почетку Русијом, иако у том заносу — као што смо то већ поменули — преовлађује тактика, Супило се после разговора са Сазоновом тријезни, чему доприноси и тешко разочарање због приступања Русије Тајном лондонском уговору. У критичком прилажењу Супилу, и поред све занијетости његовом снажном фигуром, Шепић подвлачи да се Супило преварио и у Нишу, приликом разговора са Пашићем, рачунајући да је овај прихватио његову солуцију југословенског уједињења, као што ће још једном наћи у сличној илузији приликом измирења са „бијелом брадом“. Избија, и поред његовог несумњивог политичког смисла, који истиче и Ватсон, да је Супило ипак био исувише емотиван и лако подложен првим утисцима.

Због спремности да подржи Грејов предлог о самоодређењу неких југословенских земаља (Босне и Херцеговине, Јужне Далмације, Славоније и Хрватске), изазвао је Супило против себе Пашића и Југословенски одбор, те је оптужен за сепаратизам, да ради за независну Хрватску. Српско посланство на челу са послаником Бошковићем ширило је најгоре клевете о Супилу. Оптужбе су нарочито продубљене када су догађаји принудили Супила да уједињење постави као ствар „једнакоправних народа“, или, у случају да је то немогуће, створи посебна хрватска држава са свим југословенским земљама које би се за њу изјасниле. У том смислу Супило је поднио и промеморију Греју у 7 тачака, преко Ватсона. Поводом сукоба који ова промеморија отвара у Југословенском одбору Супило оптужује Трумбића да се подвргава „српском ортодоксном ексклузивизму“, а овај њега због сепаратизма. И наново трасирана стара Супилова идеја о компромису југословенско-италијанском доживљује неуспјех, због одбојности италијанских националиста.

Иако је Супило у својим тадашњим политичким поставкама (да Србија није спремна да се залаже за југословенско уједињење, а ни савезници — Руси због католицизма Хрвата, а Енглеска и Француска због Италије) полазио, у крајњој консеквенцији гледано, од кривих претпоставки, његова југословенска оријентација остаје до краја живота неоспорна. Јер, Супило и после измирења са Трумбићем заступа тезу алтернативног рјешења југословенског питања, наиме уједињење са Србијом, али на бази њене трансформације у Југославији. А то схватање унутрашњег уређења будуће државе како га је Супило замишљао није било далеко од савременог његовог рјешења.

Све те Супилове сачуване промеморије, меморандуми, изјаве и писма, тако издашно у Шепићевој расправи искоришћене, откривају детаљније његов рад у иностранству 1914—1917, његове концепције и идеале. Писац је нека од спорних питања, као што смо поменули, открио, а нека допунио. Неоспорно је да извјесна питања и даље остају отворена услед оскудице извора, као, примјера ради, инцидент са Павлом Миљуковом око

проблема уједињења. Уз већ поменута питања, вриједна пажње је и нова грађа о сукобу у Југословенском одбору као израз ревизије Супилових схватања према југословенском питању у вези са отпором на који је трансформација Србије у Југославији наилазила код српске владе и Николе Пашића.

Шепићев поступак карактерише изношење грађе без неких већих интервенција и коментара, пуштајући да прорађена аутентична документација сама за себе говори.

У допуни наше литературе о Супилу и уопште проблему стварања Југославије Шепићева расправа представља користан удио.

Б. С. Петрановић

Др. МИРКО БАРЈАКТАРОВИЋ: „РУГОВА И ЊЕНО СТАНОВНИШТВО“

— Етнолошка и антропогеографска проучавања —

(Издање САН — Српски етнографски зборник — књига LXXIV,
1960. године)

Као резултат вишегодишњих напора на испитивању и проучавању Ругове и њеног становништва, настала је под горњим насловом студија др Мирка Барјактаровића. Треба одмах истаћи да ова етнолошка и антропогеографска проучавања др Барјактаровића представљају озбиљан прилог етнолошкој науци. Барјактаровићева студија је утолико значајнија што се односи на један до сада неиспитан крај, а иначе врло интересантан за антропогеографска, етнолошка и историјско-социолошка проучавања. Ова студија није, дакле, само занимљива са аспекта етнологије и антропогеографије, већ и са аспекта социологије и историје. Зато ће она бити радо читана и коришћена не само од ужег круга стручњака, већ и од свих оних интелектуалних и стручних радника које интересује социологија нашега села и друштвено-економски односи племенског друштва код Шиптара и уопште. Исто тако ову студију ће са занимљивошћу читати и сви они читаоци који прате етнологију нашега села.

Проучавању Ругове и њеног становништва професор Барјактаровић је очигледно пришао са великом љубављу. Студија показује да њен аутор сасвим солидно познаје Руговце и њихове етничке и друге одлике. Зато није случајно што је баш он први од научника дао једну научно фундирану студију о крају о коме се до сада иначе врло мало знало, или уколико је нешто у науци о њему саопштавано, то је било сувише непотпуно и нејасно. Коначно, ова ће књига у науци раскртити са досадашњим нејасним представама о Ругови и животу њених становника, који су више од остале масе Шиптара задржали старих одлика начина живота,